

В. Ф. Лисак

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОЇ РОДИНИ У 1950 – 60-х рр.: ЯКІСТЬ ТА РІВЕНЬ ЖИТТЯ

Якість та рівень життя родини і людини можна характеризувати на основі можливостей задоволення матеріальних та духовних потреб. Особливий інтерес викликає проблема матеріального споживання мешканців українських сіл у 1950 – 60-х рр. Сільська родина існувала в умовах радянського способу життя, з притаманною йому практикою другорядності селян, у загальній структурі суспільства. Це позначалося на результативності роботи селян в колгоспах, забезпеченні сіл продукцією промислових підприємств, роботі соціально-побутової та культурно-освітньої інфраструктури. Враховуючи недосконалість роботи підприємств легкої і харчової промисловості в повоєнний період, їх невеликі обсяги, існування в радянському суспільстві категорії дефіцитних товарів, обмежені можливості селян у користуванні добре оснащеними торговельними закладами, мізерну заробітну плату селян, проблема матеріального споживання сільською родиною заслуговує на окреме вивчення.

Метою цієї статті є вивчення рівня та якості матеріального споживання сільською родиною у 1950 – 60-х рр. Автор вважає доцільним проаналізувати зміни матеріального споживання товарів першої необхідності, показати його рівень та якість, виявити повсякденну практику сільського життя в умовах радянської системи щодо задоволення матеріальних потреб мешканців села.

Історіографія проблеми відображена у працях таких авторів, як В. Даниленко, В. Баран, І. Романюк [1 – 3] та ін. У них проаналізовано умови існування селянства у 1950 – 60-х рр. Вагоме значення для розуміння можливостей матеріального споживання сільською родиною має робота І. Рибачака, в якій подана характеристика соціально-побутової сфери українських сіл у ХХ ст. [4]. Певне значення представляють праці В. Маланчук [5]. Втім, проблема якості та рівня матеріального споживання сільської родини у 1950 – 60-х рр. у контексті повсякденного буття поки що не стала предметом окремого дослідження.

Можливості матеріального споживання родини впливали як на фізичне здоров'я її членів, так і на моральний стан. Протягом 1950-х рр. остаточно змінився спосіб життя сільської спільноти щодо споживання товарів промисловості, поступово зникали методи виробництва тканин в особистих господарствах шляхом вирощування льону або конопель з подальшою їх обробкою та виробленням готових матеріалів і пошиття одягу та білизни з домотканого полотна. Наприкінці 1960-х рр. залишилися тільки як згадки минулого веретена і ткацькі станки на дому. Хоча в сільському середовищі актуальними залишалися такі ремісничо-кустарні промисли, як пошив одягу, взуття, виробництво керамічного посуду, виготовлення меблів. Поступово на селі з'являлися предмети першої необхідності, які були вироблені підприємствами – промислові товари. У статистичних бюджетних дослідженнях ці види товарів здобули загальну назву – промислові непродовольчі товари.

Зазначимо, що на селі існували декілька шляхів купівлі товарів першої необхідності. По-перше, за гроші в магазинах або у перекупників. По-друге, одяг, взуття та інші необхідні речі можна було придбати в сільпо, в обмін на натуральну продукцію. Однак протоколи засідаць сільських рад свідчать, що на початку 1950-х рр. в обмін на натуральну продукцію подекуди давали нікому не потрібні у повсякденному сільському житті предмети.

Витрати на придбання одягу та взуття на члена родини у 1964 р. збільшилися удвічі, на покупку меблів, предметів домашнього побуту – в шість, а культуроварів – у 7 разів, порівняно з 1953 р. Очевидним було збільшення витрат на будівництво та ремонт. На купівлю одягу, білизни, взуття на одного члена сільська родина в середньому витратила у 1953 р. 35 крб., 1958 р. – 69, 1964 р. – 77 (у зіставних цінах 1958 р.) [6, 3]. Однак ці цифри виявляються безликими, якщо не навести безпосередні приклади щодо цін на одяг, взуття та інші предмети побутового вжитку 1950 – 60-х рр.

Споживчий кошик промислових непродовольчих товарів сільського мешканця був доволі різноманітним. До його складу неодмінно входили тканини, взуття, готовий одяг та інші предмети першої необхідності. Документи доводять, що купівля тканин сільськими родинами була справою звичайною. Адаже в умовах нестачі грошей і готового одягу в магазинах, а також з метою економії кожна родина знаходила свої шляхи його придбання. Розповсюдженою була практика шиття одягу або власноруч, або у місцевих майстрів-кустарів. При цьому звертає на себе увагу як динаміка питомої ваги витрат на тканини, так і купівля її видів. Якщо у 1952 р. сільська родина в середньому купувала близько 18 м бавовняних, 0,34 м – вовняних, 0,14 м – шовкових тканин на рік, то у 1955 р. в середньому на кожну родину припадало близько 30 м бавовняних тканин, 0,5 м вовняних і 1,3 м шовкових [7, 19]. Отже, в родинах колгоспників, за загального зростання купівлі тканин, збільшилося споживання більш дорогих її видів. Збільшення витрат на покупку тканин характерно для споживання шовкових тканин: у 1952 р. сільська родина витратила на них 4 крб., а у 1955 р. – 23 крб. Втім, більшість у загальних витратах на тканини належала витратам на бавовняні. У середньому 21 % всіх витрат на тканини 1958 р. припадав на покупку вовняних тканин і 15 % – шовкових. Інша частина – майже 60 % – йшла на купівлю бавовняних тканин. Це було пов'язано як з більш-менш доступними цінами на такі види тканин, їх більшою розповсюдженістю в торговельній мережі, так і з більш доступними цінами для селянина на пошив одягу з бавовняних тканин.

Протягом 1950-х рр. характерним було зменшення питомої ваги витрат на придбання тканини в загальному обсязі витрат на покупку непродовольчих промислових товарів. Простежується така середньостатистична динаміка купівлі тканин сільськими мешканцями: у 1954 р. – 21,9 % від всіх витрат на непродовольчі промислові товари, 1955 – 17,9 %, 1958 р. – 14,8 %, 1959 р. – 14 %. Таке зменшення витрат на придбання тканин пов'язано із збільшенням покупки в магазинах і у перекупників готового одягу. Статистичні дані показують, що у 1958 р. споживання тканини селянами, порівняно з довоєнним 1940 р., збільшилося вдвічі, а 1964 р. – у 1,6 рази.

На селі розповсюдженим було шиття одягу, якого не вистачало в магазинах. Свідки тодішнього сільського способу життя стверджують, що у повсякденній практиці кінця 1940 – початку 50-х рр. доволі розповсюдженим був пошив одягу з домотканого полотна. Протягом 1950-х рр. питома вага такого одягу зменшується, про що свідчить збільшення купівлі тканин. Оскільки комбінатів побутового обслуговування на селі було обмаль, то селяни зверталися за послугами з пошиття одягу до місцевих майстрів-кустарів. Населення сіл користувалося в основному послугами районних і сільських кустарів. Приватним способом шили сукні, спідниці, жакети, костюми, брюки тощо. Ціни були різними, відповідно до статусу послуг. Пошив вовняного чоловічого костюму 1959 р. у майстерні побутового обслуговування обходився сільській родині у 216 крб., в той час як кустарі

в районних селах його шили за 120 крб., а сільські майстри за 90 крб. [8, 5]. Така диференціація цін була характерна для інших товарів: бавовняний вельветовий костюм обходився у ательє 114 крб., у районних майстрів – 80 крб., у сільських – 60 крб. Вовняні брюки – 57 крб., 40 крб., 30 крб. відповідно. Бавовняні брюки – 34 крб., 25 крб. і 20 крб. Пошив жіночого вовняного жакету в майстерні обходився сільській родині 162 крб., у районних майстрів – 80 крб., у сільських – 60 крб. Вартість жіночої вовняної спідниці складала 61 крб., 45 крб. і 40 крб. відповідно, вовняної сукні – 102 крб., 100 крб. і 80 крб. Доволі розповсюдженими були бавовняні жакети, спідниці і сукні. Їх пошив в ательє і на руках був дешевше, ніж вовняного одягу. Так, у майстерні побутового обслуговування бавовняний жакет коштував 78 крб., у районних майстрів – 30 крб., у сільських – 25 крб., бавовняної спідниці – 40 крб., 14 крб., 5 крб. відповідно, бавовняної сукні – 57 крб., 60 крб., 30 крб. Таким чином, пошив одягу сільськими кустарями обходився селянам у 2 – 3 рази дешевше, ніж у державних комбінатах побутового обслуговування. Однак, навіть в такому разі селянська родина могла собі дозволити пошив обмеженої кількості речей. На початку 1950-х рр. в магазинах продавалася дешева тканина – грубе сукно, його називали шинельне. З такої тканини чоловікам шили пальта, які мали назву свити. Форма цього одягу нагадувала фасон шинелі. Розповсюдженням повсякденним одягом були фуфайки, які шили з вати.

В магазинах районного значення і у містах можна було купити гоговий одяг: костюми, жакети, жіночі сукні та чоловічі сорочки із ситцю, байки та інших тканин. Матеріали були натуральні, присмні на дотик. Шовкові тканини були красиві і вироблялися з натуральних волокон. У 1954 р. сільська родина в середньому витратила 502 крб. на покупку готового одягу, білизни, трикотажу та головних уборів, у 1955 р. – 593 крб. [7, 20]. Це становило 26,4 % і 28,6 % від витрат на покупку непродовольчих промислових товарів у 1954 і 1955 рр. відповідно [7, 26]. У 1958 р. сільська родина колгоспника витрачала 779 крб. на придбання готового одягу, з яких 430 крб. складала сума на покупку вовняного одягу, а 100 крб. – трикотаж, панчохи та шкарпетки. В середньому на одну особу сільська родина виділяла у 1958 р. у 2,5 рази, а у 1964 р. у 3 рази більше, ніж у довоєнному 1940 р.

Жінки обов'язково носили хустки, влітку з ситцю, в холодну пору з вовни, також були хустки суконні. Такі головні убори жінок були великими за розмірами і нагадували шалі. Ними жінки вбирали голову і прикривали плечі в холодну пору року. З причини нестачі популярних товарів у магазинах, сільські мешканці купляли їх за підвищеними цінами у мешканців міст. У 1955 р. вовняну хустку родина купувала «на руках» за 525 крб., в той час як у торгівельній мережі її вартість складала 175 крб. [9, 26]. Це була гарна якісна хустка, вироблена з тонкої вовни, прикрашена візерунками. Повсякденні сукняні хустки сільські мешканці купували, як правило, «на руках» у громадян за 130 крб., проти 96 крб. у магазині. Зазвичай суконна хустка носилася добре і купували їх не так часто.

Були на селі розповсюджені тілогрійки, однак їх також завозили до сільських магазинів недостатньо, що призводило до покупки цього виду товару на руках по 115 крб., замість 84 крб. Дорогими були чоловічі шевіотові костюми (шевіот – легка, м'яка, подекуди ворсяна вовняна або напіввовняна тканина для верхнього одягу). Вартість чоловічих костюмів у державній торгівельній мережі складала 450 крб., однак сільські мешканці (родини з великим прибутком) купували його по 800 крб. на руках. Пальта суконні коштували 270 крб. за

державними цінами і 450 крб. за спекулятивними. Рідко носили на селі модні та дефіцитні плюшеві (натуральні) шубки та «пальта москвички» – суконні з чогирма карма-нами куртки та комір з бобріку. Плюшева жіноча шубка була дорогою і придбати її могли лише високооплачувані представники сільської громади. Вартість шубки в магазині складала 1600 крб., а на руках – 2000 крб.

У той час, як основна частина сільської спільноти ледве знаходила гроші на найнеобхідніше, місцева влада дозволяла собі дефіцитні товари. З анонімної скарги селян одного з сіл Глобинського району Полтавської області, цілком очевидно, що керівництво колгоспів та сільських рад відрізнялося від основної маси селян значно кращим матеріальним становищем [10, 8].

Певна динаміка простежується і в питанні покупки взуття сільським населенням. У 1952 р. на кожні 100 родин припадало 299 пар взуття, з якого шкіряним було тільки 144 пари. У 1955 р. ситуація трохи покращилася і на кожні 100 родин припадало вже 472 пари взуття, з яких 273 були шкіряними. У 1955 р. родина виділяла 377 крб. на придбання взуття, що складало 18,6 % всіх витрат на промислові непродовольчі товари. Можливості родин купувати взуття покращилися, порівняно з довоєнним 1940 р., удвічі 1958 р. й у 2,3 рази – 1964 р.

Найбільш розповсюдженим видом взуття на селі були кирзові чоботи. Кирза – це багатощарова бавовняна тканина, просочена бензоводним розчином синтетичного каучуку, а потім термічно оброблена. Вартість кирзових чобіт у магазинах дорівнювала 114 крб., а на руках – 250 крб. У сільських магазинах були дефіцитом кирзові чоботи великих розмірів, адже саме вони були найбільш споживаними, оскільки родина завжди купувала розміри, які підійдуть усім членам. Іншим видом взуття були гумові чоботи, вартість яких складала 91 крб., однак селяни купували його за 150 крб. Пара жіночих босоніжок коштувала, залежно від фасону, від 276 до 350 крб. у магазинах, ялові чоботи – 182 крб., а за відсутності товару в державній торгівельній мережі мешканці села перекуповували його і переплачували удвічі (400 крб. за пару). У сільських магазинах були відсутні хромові високоякісні чоботи і селянам доводилося купувати їх у кустарів по 400 – 600 крб. за пару. Це була значна розкіш на селі і носили такі чоботи або багаті люди, або ті, у кого в родині був майстер. Протягом 1959 р. у магазинах було відсутнє валяне взуття і колгоспники купували його на ринку за завищеними цінами: 250 крб. у перекупників, проти 138 крб. у магазинів.

Таким чином, протягом 1950 – 60-х рр. поступово збільшувалися можливості селян задовольняти матеріальні потреби. Споживання промислових непродовольчих товарів було розповсюдженим явищем і сільські мешканці в основному користувалися такими товарами в повсякденному житті.

При цьому, слід виокремити декілька характерних рис матеріального споживання населенням сіл, що виходило з практики сільського буття і загалом радянського суспільства. По-перше, хронічна нестача тканин, одягу, взуття та інших товарів у державній торгівельній мережі. По-друге, необхідність товарів першого вжитку породжувала дефіцит, що створювало умови для розповсюдження спекуляції і впливало на збільшення зайвих витрат в сільській родині. По-третє, в умовах сільського способу життя селянин частіше звертався до послуг місцевих майстрів-кустарів, виготовлення товарів якого були значно дешевше. Отже, основна частина сільського населення витрачала майже удвічі більше грошей, ніж мешканці міст. До того ж споживала товари першої необхідності невисокої якості. Тобто, матеріальне споживання сільською родиною у 1950 – 60-х рр. поступово покращувалося з точки зору кількості та різноманітності товарів.

1. *Історія українського селянства: Нариси в 2 т. – Т. 2. – К., 2006.*
2. *Баран В. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів, 1996.*
3. *Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ ст. – Вінниця, 2005.*
4. *Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921 – 1991 рр.). – Кам'янець-Подільський, 2000.*
5. *Маланчук В.А. Нове в культурі і побуті колгоспного селянства. – К., 1970.*
6. *ЦДАВО України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 1262.*
7. *ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 438.*
8. *ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 806.*
9. *ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 514.*
10. *Державний архів Полтавської області. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 142.*

С. В. Чмільова

УКРАЇНОЗНАВЧЕ НАПОВНЕННЯ ЗМІСТУ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ В СІЛЬСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Актуальна проблема розвитку села окреслюється широким колом гострих питань, серед яких чільне місце посідає переборення тенденції духовно-морального саморуїнування сільського середовища, відродження багатой і самобутньої селянської культури, активне залучення всіх груп населення до культурних зв'язків і традицій не тільки села, а й суспільства в цілому. Через обмеженість доступу до культурних та дозвілєвих ресурсів у селі вирішення цих завдань значною мірою покладається на базові заклади культури – клуби, будинки культури, бібліотеки та музеї. У зв'язку із цим у незалежній Україні виникла необхідність докорінних змін функціонування цих закладів, перетворення їх в активнодіючий центр із різноманітною діяльністю, забезпечення потреб селянина в просвіті, творчості та відпочинку.

Мета нашого дослідження – на прикладі Черкаської області з'ясувати особливості діяльності сільських закладів культури на українознавчих засадах, оскільки, як свідчить аналіз наукових джерел, це питання не було предметом спеціального вивчення.

В основі теоретичного осмислення окресленої проблеми лежать наукові праці П. Кононенка [1], В. Короті-Ковальської [2], В. Шинкарука [3], Ю. Куц [4], Є. Андроса [5], які дають змогу, зокрема, досягнути процес формування українознавчого світогляду. Визначити окремі аспекти діяльності галузі культури на Черкащині, насамперед, допомагають спеціалізовані регіональні видання: газети «Черкащина культурна і туристична», «Ритм життя України», обласні газети «Нова доба», «Черкаський край», «Молодь Черкащини», районні газети «Шполянська вісті», «Вісник Городищини», «Драбівщина» та ін.

Феномен українського буття криється в особливостях сприйняття і ставлення українців до світу. Ця своєрідність виявляється як у світогляді окремого індивідуума, так і в суспільній думці загалом. Згідно з філософським баченням, світогляд – форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність, визначає своє місце і призначення у житті суспільства. Його структурними компонентами є узагальнені уявлення про світ і саму людину, смисл людського життя, історичну долю людства, а також система переконань, принципів та ідеалів. Усі елементи «опосередковуються особистим досвідом суб'єкта, здобуваючи завдяки цьому певне емоційне забарвлення і

перетворюючись на певну персональну установку, що регулює практичну і пізнавальну діяльність людини, виражає її життєву позицію» [3, 608–609].

Разом із тим світогляд українця формується відповідно до його природного і культурного середовища, тобто відповідає умовам та обставинам буття етносу. Такий специфічний спосіб існування представників українського етносу виражений у феномені села, або, як зауважує Є. Андрос: «Життєвий світ у своїй наповненості і вивершеності – це українське село в усій його цілісності» [5, 87]. Таким чином, феномен села розглядаємо як нероздільний елемент українського буття, як автентичний спосіб існування українства. Однак маємо констатувати, що нині українська автентичність перебуває під загрозою. В постіндустріальну епоху, коли швидкими темпами відбуваються глобалізаційні процеси, що супроводжуються уніфікуванням людства, нівелюванням будь-якого самовираження етносів, стиранням культурних відмінностей між ними, українська культура дедалі більше набуває маргінальних ознак. У всіх нинішніх намаганнях відродити село дедалі частіше ігнорується саме духовний аспект його буття. Робляться слабкі спроби реформувати АПК, поліпшити побутові умови проживання селянина, що нагадує політику Радянського Союзу, який ставився до українського села як до постачальника промислової й аграрної продукції. Закономірно виникають питання: «... чи залишиться український селянин людиною, чимі правами, інтересами та проблемами, як і його громадською гідністю, ніхто не посміє знехтувати» [5, 102]; чи стане чимось штучним природно створене сільське буття, яке саморегулюється, самовідтворюється, самопідтримується в часі і просторі, а головне, на рівні культури, свідомості людини? Поки що спостерігається руйнування села, до того ж швидкими темпами і пов'язане воно значною мірою з людським чинником. Адже через світогляд людини визначається в житті, діє і творить відповідно до своїх настанов, ціннісних орієнтирів, і саме світогляд зумовлює умови її існування, а не навпаки. Тому й причину нищівних процесів у сільському середовищі необхідно шукати в межах людської свідомості. Значна частина селян, переважно молодих, вживає спиртні напої, наркотики, має безладні статеві стосунки. У результаті знищується людське начало в представникові села (гідність, самоповага, віра, упевненість тощо). Він не усвідомлює, що треба прагнути жити інакше, достойно, не розгублюватися, не бути байдужим до всього, що відбувається навколо. Утративши духовний зв'язок із рідним навколишнім середовищем, землею, нині селянин опинився на узбіччі цивілізаційних процесів, що характерні для міста, а село – джерело нації – духовно і фізично занепадає, обривається зв'язок поколінь, зникають народні звичаї та обряди.

Безперечним чинником припинення економічної, соціальної, культурної, мовної деградації села, відродження його як особливої сфери українського буття вважаємо формування національної свідомості селянина. На думку Ю. Куц, національна свідомість базується на уявленнях етнічності про соціальні цінності, норми, спільні корені, традиції, які сягають далекого минулого. Вона глибоко пов'язана з територією проживання, мовою, соціально-економічними надбаннями, які акумулюються в особливостях духовного розвитку, політичних інститутах, національних інтересах і традиціях, ідеях, національній мрії, національній ідеї, національній ментальності, національному характері, національній психології [4, 45].

Стрижнем національної свідомості людини, що визначає її обрїї, спосіб бачення світу і себе в ньому, є українознавчий світогляд.